

BIBLIOTEKA
SHTETIT

814.09
Ø 5c

Dilaver
Dilaveri

Nëpër
faqet
e prozës
sonë

884.08
/ 850

DILAVER DILAVERI

NEPER FAQET E PROZES SONE

(Artikuj kritikë)

SHTËPIA BOTUESE «NAIM FRASHËRI»

**PROBLEME
TË PROZËS SONË
TË GJATË**

ZHVILLIMI REVOLUCIONAR I REALITETIT DHE PASQYRIMI I KONTRADIKTAVE TË TIJ NË PROZËN TONË

Pasqyrimi i jetësores në art e në letërsi ka si kërkesë ndër më kryesoret paraqitjen me vërtetësi të kontradiktave në konfliktet letrare të veprave, në çdo gjini apo lloj letrar.

Plenumi i 4-t i KQ të PPSH ndër të tjera theksoi edhe një herë me forcë mësimin e Partisë për konfrontimin e përhershëm të krijimeve letrare me realitetin e gjerë jetësor, me mendimin revolucionar të masave, si mënyrën e vetme të pagabueshme për vlerësimin e sukseseve apo të dobësive në krijime të letërsisë dhe të artit tonë. E theksojmë këtë pohim të njojur për të vënë në dukje se arti dhe letërsia janë në vlerat e tyre pozitive i kanë qëndruar përherë pranë dhe e kanë pasqyruar besnikërisht zhvillimin revolucionar të realitetit. Tri dekadat e ndërtimit të socializmit të jetuara tashmë, janë dhe përbëjnë epokë të madhërrishme në historinë shumëshekullore të popullit tonë dhe një bazament për të ardhmen. Ato u kaluan hap pas hapi, vit pas viti, në luftë të ashpër për jetë a vdekje në shumë fronte, me armiq të shumtë e të shumëllojtë, prandaj janë të lavdishme dhe të pavdekshme.

Shkrimtarët tanë duke qenë dëshmitarë të këtij zhvillimi, të vrullshëm revolucionar, nëpërmjet luftës së të kundërtave, nëpërmjet kontradiktash të fuqishme anta-

goniste dhe joantagoniste, e reflektuan aktivisht këtë proces të zhvillimit ekonomiko-shoqëror që në kriji met e para, kur nisi rrugën e zhvillimit të vet letërsia jonë e realizmit socialist. Është fakt se qysh në vitet e para reformat e mëdha të pushtetit popullor, qofshin ato me karakter demokratik apo socialist, u realizuan në luftë të mprehtë pér jetë a vdekje me reaksionin e brendshëm e të jashtëm. Vrasjet e militantëve komunistë, diversionet e bandave të armikut, sabotimet në veprat e para të socializmit: në hekurudha, tharje kënetash etj. nga armiq të hapur dhe të fshehur, si dhe frikësimet e shantazhet që synonin të mbillnin përçarje, panik e mosbesim te pushteti i ri popullor, qenë shprehje të rezistencës së klasave të përmbyshura në dëm të triumfit të së resë socialiste. Është e kuptueshme se triumfi mbi krejt këtë botë të errësirës dhe mbi gjithë përpjekjet e makinacionet e saj, që sa heroik edhe emocional e frysmezues.

Reflektimi më i parë i zhvillimit të realitetit në-përmjet kontradiktash të mprehta e të fuqishme u duk te një numër i konsiderueshëm tregimesh të atyre vitezave, të cilat shpejt u ndoqën nga novelat e para e më pas, nga ndonjë dramë, që e përqëndronte vështrimin jo vetëm në pasqyrimin e thjeshtë të realitetit ekonomiko-shoqëror të kohës, por madje tentonte ta zbërtethente atë me një vështrim të thelluar. Janë të njoitura e mbeten suksese pér kohën ku u krijuan nove-la të tilla si «Bereqeti» e Zihni Sakos dhe «Ujët fle, hasmi s'fle» e Fatmir Gjatës. Në këto krijime, e në shumë të tjera, vërehet dhe është kryesor synimi përtë zbuluar emocionalist idenë që asnjëherë s'duhet humbur vigjilencia, se rezistenca e klasave të përmbyshura, pavarësisht formave që mund të marrë në situata e rrethana të ndryshme, në esencë mbetet pérherë e egër dhe armiqësore pér idealet tona të ndërtimit të botës së re.

Një ide edhe më të mprehtë përftojmë po në këtë plan të pasqyrimit letrar të realitetit, në dramën e sukseshme «Toka jonë» të Kolë Jakovës. Mendimi i madh

e i vërtetë i kohës që zberthehet nga kjo dramë, se rruga e fitoreve tona ka qenë dhe mbetet rruga e luftës, e sakrificave dhe e heroizmave, na komunikohet me forcë dramatike. Fati i heronjve, i masës së gjerë të fshatarësisë në ato vite të realizimit të ëndërrës së saj shekullore për tokë, si dhe fati i heroinës së dramës, Lokes, janë gërshtuar e thurur në funksion të kontradiktës së madhe me armikun e brendshëm, i cili, në një luftë për jetë a vdekje, iu kundërvu zbatimit të Reformës Agrare që po kryente populli ynë i udhëhequr nga Parta.

Vitet më pas thelluan dhe konsoliduan gjithmonë e më shumë fitoret e arritura. Pesëvjeçarët e parë, veprat e para të industrisë sonë të re, uzinat, kombinatet e hidrocentralet, bënë që jo vetëm atdheu të marrë një faqe të rë, por njëkohësisht ndikuan në çrrënjosjen e asaj pjese të kalbur të botës shpirtërore, të mentalitetit feudo-patriarkal apo mikroborgjez, për t'i hapur rrugë asaj që do të përbënte njërin prej qëllimeve kryesore të Partisë në këtë revolucion, triumfit të ndërgjegjes së re, të njeriut me botëkuptim revolucionar e me moral proletar. Ky proces transformues, njëri prej më të vështirëve që sjell dhe synon të realizojë revolucioni, kërkon luftë të pandërprerë e për një kohë të gjatë me një armik shpeshherë të padukshëm, por të egër, me mentalitetin e mykur të shoqërisë, që si mentalitet i formuar ndër shekuj, mbart në vete gjurmë të thella të koncepteve nga më të ndryshmet për njerëzit, marrëdhëniet midis tyre, për fenomenet e natyrës apo të shoqërisë, për etikën dhe filozofinë në etapa të ndryshme të zhvillimit historik të kësaj shoqërie. Lindjes dhe fitores së ndërgjegjes së re të shoqërisë sonë socialiste iu desh dhe i duhet ende sot të ndeshet me botëkuptimin e trashëguar apo më saktë, me një përzierje botëkuptimesh ku s'është e vështirë të dallohen ndikime të huaja që nga ai feudal-patriarkal, ku janë të dukshme roli negativ i fesë, i kanunit, i mënyrës anadollake të të menduarit, e deri në pseudoetikën dhe pseudomo-

ralin modern, ku gjithashtu s'është e vështirë të njihen ndikimet çoroditëse të moralit dhe të ideologjisë borgjezo-revizoniste si dhe të botëkuptimit mikroborgjez, si forma nga më të rrezikshmet e më të parat me të cilat është përleshur e po përleshet shoqëria jonë, morali i saj.

Shfaqja e rëndësishme e përpjekjeve dhe e realizimeve të mëdha që janë arritur dhe po arrihen, shenjë e pjekurisë së letërsisë dhe e krijuesve të saj, është trajtimi dhe pasqyrimi me partishmëri e pjekuri letrare i ndeshjes, i kontradiktave qofshin ato me natyrë antagoniste ose joantagoniste. «Isha unë Çobo Rrapushi» novelë e Shevqet Musarajt, pa dyshim është një ndër realizimet më të mira të kohës kur u botua.

Ndonëse kontradikta mbetet në terrenin moral dhe me një kundërshtar të pakonkretizuar, novela nën-vizon me forcë artistike idenë e flakjes së vetëkënaqësisë, idenë e largimit nga dëshira për rehati personale. Për njeriun tonë duhet të jetë i huaj mendimi apo pretendimi që të tërhoqi nga lufta, nga përpjekjet, nën pretekst se e ka kryer detyrën që i takon. Njerëzit tanë më të mirë, që i dhanë gjakun lirisë, s'duhet të mënjanohen prej rrugës së luftës së mëtejshme. Rruga e Çobos, tipizuese dhe përgjithësuëse për një kategori të paktë njerëzish, është shprehje e kontradiktës joantagoniste të jetës sonë. Duke ironizuar me vvetven, me mënyrën e të menduarit e me konceptet e tij të mëparshme, personazhi kryesor i novelës kundërve në një kontradikcion joantagonist dy qëndrimet e tij. Kështu shkrimitari realizon në novelë qëndrimin tendencioz të partishëm kundër elementeve regressive në ndërgjegjen dhe botëkuptimin e njerëzve tanë, pa mohuar mbartësit e atij morali, të asaj ndërgjegjeje, por duke synuar kryesisht në pastrimin, në riformimin e tyre botëkuptimor revolucionar.

Teoria shkencore e revolucionit dhe e triumfit të socializmit, e ka bërë më se të qartë se kontradiktat

jetësore të çdo lloj natyre qofshin, nuk shfaqen as nuk ekzistojnë veçmas. Ato janë të ndërthura e të gërshtuara, ato ndikojnë te njera-tjetra dhe s'është aspak e pamundshme që nga kontradiktat joantagoniste të kalohet në ato antagoniste. Rreziku i një kapërcimi të tillë është edhe më i mundshëm kur harrohet lufta kundër tyre, kur u bëhen lëshime të paparimta mbartësve dhe përfaqësuesve të tyre, që lehtësisht mund të bien në darën e ndikimit të armikut. Indiferentizmi ndaj tyre është i pafalshëm sepse është vdekje-prurës për socializmin.

Në vitet pesëdhjetë kur proza jonë lëvroi me sukses romanet e saj të parë, ashtu si në të gjitha gjinitë letrare të njoitura e të lëvruara më parë, edhe në roman zuri vend konflikti i madh i realitetit jetësor, i fenomeneve të zhvillimit të tij, si pasqyrim i kontradiktave që vlonin në gjirin e shoqërisë shqiptare të atyre viteve. Romane të tilla si «Kënetë» dhe «Afërdita përsëri në fshat» janë ndër të parat vepra të kësaj gjinie të gjatë, që me forcë e realizëm na kanë transmetuar epokën plot kontradikta të kohës, kur gërshtetoheshin e bashkëvepronin kundër së resë socialiste armiku i jashtëm dhe i brendshëm po ashtu edhe forcat e errësirës, të zakonit e të moralit të mykur konservator.

Pa vështruar se si u shtrua dhe u zgjidh ky aspekt jetësor në romanet me temë Luftën tonë Antifashiste Nacionalçlirimtare, në të dy romanet e sipërpërmendura ai u shtri më gjërësisht. Kështu te «Kënetë», roman i F.Gjatës, shumë harmonikisht, në përputhje me vetë realitetin jetësor, lufta për realizimin e një vepre të parë të ndërtimit të socializmit bëhet arenë e kontradiktave nga më të ndryshmet. Në një plan, romani i lë vend tentativave të egra të armikut të klasës që, i dirizhuar, i frysmezuar dhe i paguar nga imperializmi amerikan, bën ç'është e mundur jo vetëm të sabotojë një vepër bonifikuese, por edhe të dëmtojë themelin e fitoreve tona, unitetin Parti-popull, duke ngjallur mosbesim dhe dy-

shim në mundësinë e realizimit të ndërmarrjeve të atilla, kurse në planin kryesor diapazoni i gjerë i veprës ka bërë që në pasqyrimin artistik të jetës të gjejnë vend një masë e gjerë problemesh të tjera që nga lufta kundër ngurimit për të përqafuar jetën e re e deri të konfliktet që lindin mbi bazën e kontradiktave joantagoniste, ngushtësisht të lidhura me konceptet për familjen e re, për marrëdhëni midis burrit e gruas e kështu me radhë.

Periudhat e thellimit të mëtejshëm të revolucionit socialist u karakterizuan nga një intensifikim i luftës së armikut të klasës që, e kamufluar me mënyra të ndryshme përherë e më të stërholluara, synoi e synon të njëjtin rezultat, të dobësojë e mundësisht të përbysë fitoret e revolucionit tonë. Duke shpresuar në arrijen e këtij qëllimi, reaksiioni i brendshëm apo i jashtëm gjeti mbështetje në mbeturinat e botëkuptimit fetarokonservator apo në ndikimet e drejtpërdrejta të ideologjisë borgjezo-revisioniste. Partia kurdoherë ka orientuar drejt një thelli të mëtejshëm të revolucionarizmit të ndërgjegjes së njerëzve të shoqërisë sonë në përmjet luftës në të dy krahët: si kundër ideologjisë borgjezo-revisioniste ashtu edhe kundër mbeturinave e shfaqjeve të botëkuptimit patriarkalo-konservator. Ky orientim çoi peshë masën e gjerë të popullit e sidomos të rinisë, rriti fryshten revolucionare, mprehu vigjilencën në shumë drejtime e aspekte të kohës kundër formave e metodave frenuese dhe të dëmshme që përdorte armiku.

Proza e gjatë e kësaj etape të zhvillimit tonë letrar u ngjiz dhe u brumos tërësisht me brendi jetësore. Në veprat më të mira të romancierëve, me përvojë të gjatë apo fillestare në këtë zhanër, zuri vend qendror larmia e kontradiktave të kohës. Është fakt që një vend të dukshëm në raport me të tjerat, zuri tema e fshatit dhe e fatit të gruas (kryesisht fshatarë) në këtë periudhë të revolucionarizmit të ndërgjegjes. Në romane të tillë si «Kullat» i Gj.Zhejit, «Një lindje e vështirë» i E.Kadaresë. «Juga e bardhë» i

J.Xoxës, «Zjarre» i S.Spasses dhe «Tokë e ashpër» i T.Laços zotëron kontradikta e luftës midis së resë revolucionare, që po fitonte terren në jetën e fshatit të ri, ashtu sikurse në gjithë jetën tonë, me të vjetërën që përpëlitez por s'hiqte dorë apo që me vështirësi i lëshonte pozitat e saj.

Kështu zhvillimi shoqëror, raportet etiko-morale të lindura mbi bazën e re ekonomike, u hapën horizont krijuesve, sidomos romancierëve, që ta pasqyronin vërtetësisht fizionominë tonë sociale në këtë etapë zhvillimi. Romane të tilla si ata që përmendëm më sipër synon dhe me sukses realizuan, në elementët e tyre kryesorë, rikrijimin emocional artistik të tablove jetësore, duke përcuar me tendenciozitet idetë e fuqishme transformuese të Partisë. Megjithëse me tematikë të përafërt, të gjitha këto vepra kanë tipare dhe vlera të individualizuara në atë masë saqë ato ruajnë mvehtësi të plotë nga njëra-tjetra. Nëse ne arrijmë në një konkluzion të tillë, kjo i dedikohet, përpos shumë të tjerave, edhe faktit që këta autorë kanë ditur ta kapin në mënyra të ndryshme e origjinale tëmën dhe kanë vendosur në themel të saj konflikte apo kontradikta tipike kryesore për jetën dhe zhvillimin tonë shoqëror. Së dyti, është pér të vënë në dukje se materiali i pasur jetësor që është derdhur në këto romane u ka dhënë dorë autorëve që të pasqyrojnë realitetin në përmjet një sërë konfliktesh të mëdha apo të dorës së dytë, të jetës shoqërore apo asaj familjare dhe intime. Dhe kështu duhet të ndodhë. S'ka se si shkrimtari ynë të mund të pasqyrojë realitetin pa e marrë atë në unitet, pa njojur mirë raportin e drejtë midis pjesës dhe së tërës, të veçantës dhe të përgjithshmes. Teodor Laçoja te «Tokë e ashpër» ka gërrhetuar përpjekjet e mëdha për zhvillimin e kooperativave të prapambetura, me luftën për fitoren e botëkuptimit të ri, luftë ku përplasen mentalitete nga më të kundërtat lidhur me ndërgjegjen ndaj punës, me mënyrën e re të konceptimit të marrëdhënieve familjare etj. Kurse te «Juga e bardhë» kontradikta jetësore ruan origjinali-